

Romano džaniben

časopis romistických studií | 24. ročník | 1/2017

Obsah

Pavel Kubaník	
Pohledy na výchovu a dětství v romských rodinách.	5
(Úvod k tematickému dvojčíslu <i>Romano džaniben</i>)	

RECENZOVANÁ ČÁST

Dana Bittnerová, Markéta Levínská, David Doubek	
Zápas o šťastné dětství	15
Gabriela Caltová Hepnarová	
Mnohoproblémové romské rodiny a jejich ochrana dětí před riziky	47

RECENZNÍ ČLÁNEK

Tomáš Kobes	
O lovcích a sběračích sociálních struktur a dominantních diskurzů	81

NERECENZOVANÁ ČÁST

Vzpomínky na dětství	101
Iveta Kokyová a Lada Víková	
Dvacet let soutěže <i>Romano suno</i> (Romský sen)	121
Eva Danišová	
Miro čhavorikano dživipen / Moje dětství	150
RECENZE ANOTACE	155

Vzpomínky na dětství

Co si Romové samotní vybaví, když vzpomínají na své dětství? Co jako děti rádi dělávali? V jakých podmínkách svá dětská léta prožívali?

Následující blok zahrnuje vzpomínky Romů narozených v různých obdobích 20. století, konkrétně od třicátých do sklonku sedmdesátých let – vzpomínky řadíme chronologicky od nejstarších po nejmladší vypravěče. Pamětníci prožili dětství na Slovensku i v Čechách a na Moravě, na venkově i ve městě, a fragmenty jejich vzpomínek tak mohou poukázat na proměnlivost (romského) dětství v čase a v různých životních podmínkách jednotlivých rodin.

Publikované memoráty vycházejí z delších nahrávek, které se jen výjimečně soustředily na dětství coby hlavní téma. Obvykle jsou původní vyprávění daleko širší a snaží se zahrnout celý život respondenta.¹ Některé texty tak nemají jasné vyústění a působí jako fragmenty a také celý tento vzpomínkový blok nemá kromě obecně daného jednotícího tématu nějakou větší vnitřní systematickosti – je koncipován jako mozaika, která může naznačit další polohy tématu romské dětství.

Vzpomínky na dětství jsou celkem logicky vzpomínkami na lidi a události, které v době dětství vypravěče hrály nějakou důležitou roli. Naší snahou bylo ale vybrat takové úseky vyprávění, ve kterých lidé vzpomínají na to, co dělali oni samotní a/nebo děti v jejich okolí, vzpomínky na situace, do kterých byly samotné děti zapojené. Pokud to bylo možné, vybírali jsme také motiv nebo téma, ke kterému se v souvislosti s vlastním dětstvím pamětníci vraceli a které pro ně tedy bylo důležité.

Editorsky jsou vzpomínky upraveny do podoby souvislého vyprávění sestaveného víceméně chronologicky. Obvykle to znamenalo vybrat z jedné (výjimečně více) nahrávek jednotlivé relevantní úseky, přeskupit je a základně upravit švy vzniklé tímto přeskupením. Upřednostnili jsme tak plynulost vyprávění před autenticitou původních mluvených narativů. V žádném případě ale neměníme obsah výpovědi a smysl, který mu dle kontextu širšího vyprávění jednotliví vypravěči připsují.

V různých podobách se ve vzpomínkách různých lidí ukazují témata jako péče o děti přenesená z rodičů na jiné příbuzné, podíl dětí na ekonomickém životě rodiny nebo učení se novým dovednostem (ne jenom školním a ne jenom ve škole). Blok také pokrývá časový úsek od dob, kdy romské děti do školy běžně nechodily, po období, kdy se škola stala samozřejmou součástí dětství i romských dětí. Paleta vzpomínek na školu v různých obdobích a místech je ale v této mozaice pestřejší a zahrnuje jak dětské zážitky, tak vzpomínky na to, jak ke škole přistupovali rodiče dětí.

1 Vyprávění pana Michala Čonky, Rudolfa Harvana a Jiřího Chramce vybíráme z archivu projektu Pamět Romů, který buduje organizace Romea s podporou pracovníků Semináře romistiky KSES FF UK za finančního přispění Bader Philanthropies, Inc. Kompletní vzpomínky pamětníků a bližší informace o projektu na www.pametromu.cz.

Přes všechno výše napsané ale nepublikujeme tuto mozaiku vzpomínek primárně jako podklad pro případnou odbornou debatu. Chtěli jsme skrze ni především poukázat na prostou skutečnost, že i pro romské vypravěče je dětství obdobím spokojenosti, ke kterému se v pozdějších letech obracejí s určitou nostalgií.

Blok editorsky připravil a romské texty přeložil Pavel Kubaník

Michal Čonka (nar. cca 1935) pochází ze čtyř sourozenců. Narodil se a do svých zhruba dvanácti let žil v Brusnici na východním Slovensku, kde se jeho otec živil jako kovář. Pan Čonka má výrazné vzpomínky i na válečné útrapy své rodiny, nicméně z vyprávění vybíráme pasáže o tom, jak se učil od otce řemeslu, a vzpomínky na to, co pro dvanáctiletého kluka znamenalo přesídlit s rodinou do Čech. S panem Čonkou nahrávala v roce 2017 Markéta Hajská.

Táta dělal kovářinu, ale neměl výuční list. V té době jim ale už Slováci umožnili, aby si ten list udělali. Neuměl ale číst a psát. Výuční list dělal v Prešově, byl tam asi měsíc a musel všechno, co uměl, v praxi ukázat. Kování koně, prostě všechno, co bylo třeba. Všechno zvládnul a potom dělal kováře. To kdysi bylo něco! Tehdy nebyla práce jak dneska, to byli sedláci, bylo třeba starat se o koně, kovat, starat se o vozy a tak. My jsme žili na tehdejší poměry velice dobře.

Když jsem byl ještě malý, táta mě pořád tahal do kovářny. Tam nebyla elektrická výheň, tam byl takovej měch a foukalo se ručně. Když bylo dřevěné uhlí a bylo třeba ho roztlouct na malé kousky, to jsem dělal odmala já. Mě to ze začátku moc nebavilo. Děcka v mých letech, bratrance, ti lítali po venku a chodili k vodě a já byl s tátou. Mně bylo necelých deset a už jsem koval koně. Když jsem něco dělal špatně, tak jsem vždycky dostal. Tak si mě táta vychovával.

Potom se bratranec matky a další lidi vydali do Čech: „V Čechách je dobře, tam je práce, tam jsou byty, tam nemusíme chodit po blátě,“ říkali. Nějakým způsobem se dostali do Hronova a bydleli tam na Vyšehradě, na kopečku. To byla taková vilka. Teď si představte – podlahy, voda tam tekla, takové věci jsme neznali. Nádhera. Ale žádné dvoupokojové třípokojové byty. Když to byl třípokojový byt, tak v jednom pokoji bydlel strejda, v druhém my a v dalším byl bratranec. Oni dělali u města a já jsem tam začal chodit do školy. Na náměstí, vždycky když tam jedu, tak se tam podívám na tu školu. Poprvé jsem tam byl v kině. Na tom náměstí. To pro mě bylo něco, dívat se, jak funguje film. Tenkrát oni, ti Češi tam v Hronově, neznali Romy. Já když jsem tam šel do školy, tak jsem neměl takové oblečení, jak ty kluci. Neuměl jsem mluvit! Oni mysleli, že mluvím rusky, tak mi tam přivedli učitele, který mluví rusky. Já jsem mu trochu rozuměl, ale doma se mluvilo rusínsky. V té vesnici, odkud jsme přišli, tam byla od první do čtvrté třídy ukrajinština, ve čtvrté začínala ruština a slovenština. Takže já jsem vlastně neuměl nic. To už mi bylo pomalu dvanáct roků.

A teď oni se dohadovali, co se mnou, do jaké třídy mě dají. My jsme tam přijeli nějak na podzim, tak do druhé třídy, druhé pololetí. Já jsem byl nejhloupější. A víte, co se mnou udělali? Dali mi tam ke mně kluka, to byl jeden z nejlepších, který se tam učil, aby se mi věnoval, abych k němu chodil i domů. Učil mě mluvit a vůbec ty základy, co je třeba pro život. A on byl rád ten kluk. A teď si představte, když on mě sebral domů, on měl svůj pokoj, on měl psací stůl, tam měli koberce, to já jsem vůbec neviděl něco takového, jak oni žili. Mně se to velice líbilo.

Rychle jsem se naučil mluvit. Musel jsem začínat od píky, byl jsem nejhorší. No ale za pár měsíců jsem už neměl ani pětky ani žádnou čtverku!

Na náš popud nabhála několik vzpomínek na dětství se svým otcem také ředitelka Muzea romské kultury Jana Horváthová. Pan Karel Holomek (nar. 1937) pochází ze dvou sourozenců, je prvorozeným synem prvního vysokoškolsky vzdělaného Roma v Česku, JUDr. Tomáše Holomka a jeho manželky Hedviky. Celá rodina Holomků pocházela z romské osady „Hraničky“, která se nacházela mezi Svatobořicemi a Kyjovem na území, k němuž se ani jedna z těchto obcí nehlásila. Užší rodina otce Karla Holomka měla možnost osadu opustit v závěru první světové války – část rodiny koupila dům přímo ve Svatobořicích, část rodiny se přestěhovala do Kyjova. Pan Tomáš Holomek se zhruba od roku 1941/1942 musel skrývat, aby se vyhnul deportaci do Osvětimi, které se bohužel nevyhnula velká část jeho příbuzných. Matka pana Holomka byla Neromka a deportace jí bezprostředně nehrozila, svého manžela však během války na různých úkrytech navštěvovala. Na zmíněné nabhávce se ale Karel Holomek ve vzpomínkách na dětství vrací především ke škole – základní a později střední.

V dětství jsem žil v Miloticích u Kyjova, na vesnici. Tam jsme bydleli na takzvaném „Vlachovém“. To patřilo nějaké Vlachové, která nám to pronajímala. S maminkou a s dědou, táta se tam občas vyskytoval taky. Bylo to za války. Vzpomínám si, jak jednou přišli na tu mlatevňu v těch Miloticích, říkali jsme tomu mlatevňa, taková stodola to byla. Tam štěkali psi němečtí a tatu jsem viděl jenom, jak maže do polí. Utíká. To byla nějaká šťára.

V těch Miloticích nás ale nikdo neudal těm Němcům, což bylo poměrně odvážné. A to díky tomu, že můj tata tam vlastně byl už právník, jako i na univerzitě, už poskytoval právní služby sedlákům. A on se bavil i s německejma vojákama. Kupodivu. Protože uměl dobře německy, zřejmě z gymplu, na tu dobu to nikdo neuměl. A uměl taky francouzsky dobře. Ale cigánsky na mě nemluvil. To je ta chyba, kterou jsem mu vyčítal později. Chtěl mě odpreparovat od toho romskýho negativního a myslel si, že tím toho dosáhne. No a mně když bylo patnáct, tak jsem mu říkal, jak mohl být tak úzkoprsý a domnívat se, že nebudu cítit své kořeny?

V Miloticích o mě pečovaly Mařka Dufková a Mařka Snášelová. Moje maminka byla pro ně tetička. Mladý holky. A ty mě měly jako ikonu, prostě jako hračku. Ani nevím, kde tehdy byla maminka. Jestli nebyla dokonce s tátou v Košicích, protože on tam sloužil?

Běhal jsem tehdy s klukama po trávníkách a hráli jsme fotbal. S hadrovou puckou, jak jsme tomu říkali. S romskýma děčkama jsem tam žádný kontakt neměl, to spíše ve Svatobořicích (vesnice sousedící s Miloticemi, pozn. red.), kam jsem jezdil za rodinou.

Chodil jsem v Miloticích do školy. Ředitel naší školy se jmenoval Konečný nebo Bábík, teď nevím přesně. Chodili jsme mu s klukama na ovoce a on už každé pondělí říkal: „Tak, Holomek, ruky natáhnout.“ A rákoskou nás řezal přes ruky. To teda pěkně bolelo. On se domyslel, že to nemohl dělat nikdo jinej než Holomek. Já jsem byl dost takovej neposlušnej. Ale učil jsem se celkem slušně.

V Moravské Třebové, kam jsme přemístili, jsem chodil na střední školu. Končila maturitou. Měl jsem dost velkou fantazii a odvahu žvanit. Něco jsem odpovídal na otázky z dějepisu a ten učitel říkal: „Holomek, máte doma lustr? Tak houpejte s ním a ne s nama.“ Nebo: „Holomek, máte doma vanu? Tak to nalévejte do ní.“ Prostě jsem si vymýšlel. Ono to ale mívalo i nějaký zrnko pravdy. Ale spolužáci z toho měli děsnou srandu. Ten učitel znal mého tatu, tak se choval vůči mně do jisté míry laskavě.

Pan Rudolf Harvan (nar. 1938), pochází z osmi dětí. Narodil se v Telgártu, v obci na slovenském Horehróní, jižně od Slovenského ráje. Tak jako předchodzí vypravěči zažil coby dítě válku, vypráví o tom, jak obyvatelé jeho rodné vesnice utekli do lesů a pozorovali odtud, jak vesnice hoří. Za nejšťastnější období svého života považuje přelom čtyřicátých a padesátých let, kdy podstoupil rodinnou muzikantskou „drezuru“ a připojil se ke svým bratrům v otcově kapele. Mladší děti se učily hrát, starší bratři pana Harvana se částečně podíleli na výuce mladších sourozenců a dojednávávali také detaily zakázek. Nahrávku pořídila v Praze v roce 2017 Markéta Hajská. Slovenské citace ponecháváme v podobě, v jaké je užívá vypravěč.

O Roma Telgarcate akor bešenas
e gadžendar avka dureder, sto pedesjat
metri, aso kotroro čak, normalne.
No ale o gadže pes amenca liker-
nas, bo phirahas te kerel e gadženge,
the o čhavore the o Roma the o Romňa.
O Romňa vetšina pal i žobraňe phirnas.

Amen samas eŧa phrala he i pheň
has jekh amen. Amen samas čače but.

Romové v Telgártu žili kdysi trochu dále od gádžů, ne moc, takových sto padesát metrů, normálka. Ale gádžové s námi vycházeli dobře, protože jsme k nim chodili pracovat, chlapi, ženské, děti. Ženské chodily i po žebrotě.

Bylo nás sedm bratrů a měli jsme jednu sestru. Bylo nás opravdu hodně. Ale ne jenom nás. Někdo

Na čak amen. Varekas has deš čhave, varekas osem has, varekas devet.

Varekana na has so te chal, na has so pre peste te urel, tak amen, o čhavore, urahas čak gadore abo vizitki, so anenas o Romňa e gadžendar. Pernange the jevende the linaje, oda has stejno. Andi iškola bars na phirahas, vaš oda, hoj jevende pes na delas, na has amen so te urel, tak oda has pharo dživipen.

Mro dad has baro lavutari, jov has Breznatar, odoj has i famelija celo, len has o khera murimen, savoro. Jon bešenas andro foro, leskro fajto. Mri daj bešelaz Šumňacate. Ode has koda isto, so the ke amende Telgarcate, kolibi the oda savoro.

Sar mange has štrnas roki, už phiravas te bašavel. No už bašavavas cim-bala. Mro dad bašavlas the primaši the basista, jekh phral bašavlas primaši, oda has čače pi jednička. O phral oda isto, kontraši, o bubnaši o phral mek has, tak hoj amen phirahas celo banda, amen samas sedem džene, so phirahas te bašavel. O phrala le dadeha. Většina phirahas te bašavel pro bijava. O zabavi, o bijava, no avka o manuš dživlas pal oda. Oda has o bijava, trin džives pes bašavlas, tak oda has strašne.

Pametinav, sar man o dad sikľarlas te bašavel. Jov avlas, cinlas lavuta u jov amenge ačhelas pri meň u musaj te bašavahas. Mušinahas te cvičinel the dživseste dešakrát. U ola mire phrala, so už džanenas, tak jon mušinenas te sikľarel amen ternederen, bo o dad marlas – hoj musaj oda te dokazinas, že musaj te džanas te bašavel. Tak oda has aja buti. U me leske šaj ďakinav vaš oda, te loki phuv les te del o Devloro, hoj avka amen

měl deset dětí, někdo osm, někdo devět.

Někdy neměl člověk co jíst, nebylo moc co na sebe, my děti chodily jen v tom, co ženské přinesly od gádžů – košílky nebo haleny. V zimě v létě naboso, to vyšlo nastejno. Do školy jsme toho moc nenachodili, protože v zimě se nedalo, neměli jsme oblečení. Byl to těžký život.

Táta byl vyhlášený muzikant, pocházel z Brezna, tam bydlela celá jeho rodina, měli zděný dům, všechno. Jeho rodina žila přímo ve městě. Máma pocházela ze Šumiace. Tam to vypadalo obdobně jako u nás v Telgártu, chatrčky a to je všechno.

Ve čtrnácti letech jsem už chodíval hrát. Na cimbál. Táta byl primáš, ale hrával i na basu, to ho jako primáše zastal druhý bratr, ten hrál skvěle. To samé další brácha – ten byl kontráš, další bubeník, takže jsme chodívali hrát celá velká kapela, sedm lidí. Otec a synové. Hrávali jsme většinou na svatbách. Svatby a zábavy, tak jsme si vydělávali. To bývaly svatby, kde se hrálo tři dny v kuse, to byl záprah.

Pamatuju si ještě, jak mě táta učil hrát. Přišel, koupil housle, postavil se k nám a museli jsme hrát. Přes den jsme museli cvičit i desetkrát. Starší bráchové, kteří už hrát uměli, dohlíželi na nás mladší, protože jinak by nám táta dal co pro to, lpěl na tom, že se musíme naučit hrát, že to musíme zvládnout. Byla to dřina. Ale můžu mu za to poděkovat, ať mu dá pánbůh lehkou

zakerlas. Hoj siklarlas amen. No o dad sar už dikhla, hoj sam pro than, tak už phirahas te bašavel. O dad phirlas the gadženca te bašavel, e učiteľenca, primaši, tak všade amen o gadže cirdenas. Avnas k'amende u: „Pojďte, idete hrat.“ „No daj zadavok, ta pojdeme, to je jasné.“ No tak delas o zadavko, sto korun abo sto pädesiat, oda has bare love, no o phral už pes zjedňinlas, hoj keci avla vaš ola trin džives, keci love dela. U avka dživahas.

Sar phiravas te bašavel, ta kode has the o chaben. Man na denas paľenka, ale man denas thud te pijel. Bo mange has štrnas roki, nacela. No tak hoj o gadže thovnas čareha, oda na has o tañera varekana, o kaštune roja, no oleha amen čalarahas. U o gadžija, už so man džanenas, the Šumjacate the khere Telgarcate, tak už mange čhivnas ande ajso pohari thud.

Tak manuš phirlas od čtrnacteho roku te bašavel. Ale už na has mange andro vast takych tricat' roki, čtiricat' roki. Mek bi zkusinás, ale už nane prstoklado oda, so has, b'oda už o angušťa sar kašta. Sar o manuš na cvičinel aspoň každo džives hodina duj, tak už je vedle.

zem, že nás takhle zaučil. Když táta usoudil, že už to zvládneme, tak jsme začali chodit hrát. Táta chodíval hrát i s Neromy, s učiteli, hrál prim, tak oni nám pak leccos dohazovali. Přišli, a to bylo: „Pojďte, idete hrat.“ „No daj zadavok, ta pojdeme, to je jasné.“ Dal zálohu sto nebo sto padesát korun, to bylo hodně, no a brácha už dojednal, kolik to bude dělat za celé ty tři dny. Takhle jsme žili.

Kam jsem chodil hrát, tam bývalo i jídlo. Nenalívali mi pálenku, mně dávali mléko. Bylo mi necelých čtrnáct let. Jídlo se ještě nedávalo do talířů, ale do misek, dřevěná lžíce k tomu, vždycky jsme se dosyta najedli. A gádžovky, které mě u nás nebo v Šumiaci už znaly, tak mi vždycky nalily mléko do takové veliké sklenice.

Od čtrnácti jsem chodil hrát. Ale už jsem to v rukou neměl takových třicet čtyřicet let. Ještě bych si to rád někdy zkusil, ale ten prstoklad, to už nebude, co to bývalo, prsty mám už jak ze dřeva. Když z toho člověk vypadne a nehraje aspoň hodinku dvě denně, tak už je mimo.

Paní Mária Lendelová (nar. 1944, rozená Harvanová) vyrůstala rovněž v Telgártu. Narodila se ve válečných letech, která právě tento region coby centrum Slovenského národného povstání krutě postihla a dotkla se i její rodiny. Paní Lendelová ve vyprávění zachycujícím celý její život vzpomíná živě zejména na období zhruba mezi svým jedenáctým a čtrnáctým rokem. Bylo to období plné změn – nejdříve doma delší čas chyběla matka, která se léčila s plicním onemocněním, po jejím návratu pak rodina začala jezdit do Čech, kam postupně přesídlila. Ve svých vzpomínkách i díky tomu přechází mezi romštinou, češtinou a slovenštinou. V rámci vlastní rodiny patří paní Lendelová vlastně k první generaci, které se dotkla školní docházka. Rozhovor s paní Lendelovou vedl v roce 2017 Jan Ort.

Andi iškola phiravas. Džavas duj đives, trin a imar na džavas. Man i učiteľka khere phirelas te siklarel, andro kher. Džanelas e učiteľka, hoj e daj nane khere, ta oja učiteľka kamelas man, lutinlas man, že nane e daj khere, že nane avka, sar bi kampelas, ta ke amende man siklarelas khere. Avelas každo pjatko odpoledne, duj hoďini has manca khere a delas mange pismenka, slabiki a tady to. Mek ži akanik džanav, Lorencova pe vičinelas: „Marčo, ty na to máš. Jsi chytré dievča. Já ti vidím do hlavy. A ja ťa budem chodiť domov učiť.“ A taky jo. „Sadni si,“ a imar man siklarelas. Phenelas mange: „Bude ‚Ema‘ a ‚Emu‘ napíšeš.“ Alebo: „Máma.“ Vždycky říkala: „M-A a ještě jednou MA-MA,“ ona uměla vysvětlovat. A naučila mě slabikovat, spojit si to, a to už pak šlo jak voda. Dala mi úkol a me mušinas te pisinel. Avelas aver đives pri hoďina a zkusila si mě: „Marčo, ukaž, čo si pisala?“ „No čo, čo ste povedala.“ Přesvědčovala se, jestli na to mám. No tak pochopila jsem aspoň něco.

Paľis mri daj mro dad, jekh rodina andro Čechi džahas. Sa phirnas o Roma, vareko tam, druhý tady. No a i daj na džalas le Romenca andro jekh foro. Joj čisté korkori kavka manca. A korkori romaňi čhaj maškar raklore

Do školy jsem chodila tak, že jsem přišla dva tři dny a pak už ne. Učitelka mě chodila učit k nám domů. Věděla, že nemáme doma mámu, měla mě ráda, litovala mě, že jak u nás chybí máma, tak to máme složité. Tak mě učila u nás doma. Chodila každý pátek odpoledne, byla se mnou dvě hodiny, učila jsem se písmenka, slabiky a tak. Dodnes si pamatuju její příjmení, jmenovala se Lorencová: „Marčo, ty na to máš. Jsi chytré dievča. Já ti vidím do hlavy. A ja ťa budem chodiť domov učiť.“ A taky jo. „Sadni si,“ a byla výuka. Říkala mi: „Bude ‚Ema‘ a ‚Emu‘ napíšeš.“ Anebo: „Máma.“ Vždycky říkala: „M-A a ještě jednou MA-MA,“ ona uměla vysvětlovat. A naučila mě slabikovat, spojit si to, a to už pak šlo jak voda. Dala mi úkol a já musela psát.

Potom jsme s rodiči a celou rodinou jeli do Čech. Tehdy takhle jezdili všichni Romové, jeden tam, druhý tam. A máma nešla s ostatními do stejného města. Chtěla být sama, se mnou. Takže jsem byla jediná romská holka mezi

somas. Český děti na mě všechny koukaly. Amen sam amen a kaja hi aver vareso. A furt pre mande vakernas kamaradki a me lenge na rozuminavas. Po Čechi sar začindom andi iškola, ta me na rozuminavas česki. Ča furt slovenski a romane. Tak i učitelka vakerlas manca česki a mek vareso na džanavas, s'oda hi. Ta kecivar me la dake phenav: „Me na džav andi iškola, me na rozuminav la učitelkake, so kamel pal mande.“ „Na, mušines andi iškola te džal, mušines. Aveha diliñi avka sar me, me na džanav añi miro meno te pisinel.“ No, na džanlas i daj. Križiki peske kernas. Te len has varesave dokladi, tak križek. No a me pochopindom a říkám: „Já se budu učit.“ Imar khere mange pisinkeravas o pismenka, so hi, sar so, a tak. Ta te phirdomas ajci berš andi iškola, tak mandar vareso avľahas. Ale čak duj berš trin berš phirdom andi iškola. Ale ñiko man na chochavela pre ñisoste.

No ta me už džanavas te pisinel o mena a hoj virozuminavas man savoreske, kavke te ginel a to. A phenavas he dadeske: „Dade, sar oda, hoj tu na džanes tiro meno?“ A ov mange phenel: „Mri čhaj, oda akana aver sar sigeder. Miri daj miro dad man na bičhavras añi andi iškola. Lenge has jekh či phirav abo na phirav.“ A o dad na džanelas te počitinel, ani do desať. Kavka jedna dva tři čtyři, do pěti. Lidi byli negramotní. Na džanenas añi te ginel añi te počitinel, ani podepsat se neuměli. Ta me lavas leske o vast tuškaha: „Dikheha,“ phenav, „sar džaneha te pisinel.“ Takhle jsem jezdila: „J-U-L,“ on se jmenoval Julius. „No a Harvan,“ říkám. Tříkrát

neromskýma dětma. Český děti na mě všechny koukaly. My jsme takoví a ona je nějaká jiná. Kamarádky na mě furt mluvily a já jim nerozuměla. Když jsem v Čechách začala chodit do školy, nerozuměla jsem česky, jenom slovensky a romsky. Učitelka se se mnou bavila česky a já jí pořád nemohla porozumět přesně. Kolikrát jsem už mámě říkala: „Nepůjdu do školy, nerozumím učitelce, co po mně chce.“ „Ne, do školy jít musíš, prostě musíš. Jinak budeš blbá jako já, já se neumím ani podepsat.“ Opravdu to neuměla. Podepisovali se křížkama. Když měli nějaké doklady, byl tam křížek. Pochopila jsem to a říkám: „Já se budu učit.“ Doma jsem si pak psala písmenka a různé další věci. Kdybych chodila do školy několik let, něco by ze mě bylo. Ale chodila jsem jenom dva tři roky. Ale i tak mě nikdo na ničem nenatáhne.

Už jsem zvládala psát jména, vyznala jsem se ve všem, uměla jsem číst. A říkám tátovi: „Tati, jaktože ty neumíš napsat svoje jméno?“ A on na to: „Dcerunko, dnes je to jinak, než to bylo dřív. Rodiče mě do školy ani neposílali. Bylo jim jedno, jestli tam chodím, nebo ne.“ Táta neuměl počítat ani do desíti. Ještě tak jedna dva tři čtyři, do pěti. Lidi byli negramotní. Neuměli číst, počítat, ani se podepsat. Tak jsem mu tedy popadla ruku s tužkou: „Uvidíš,“ říkám, „jak se naučíš psát.“ Takhle jsem jezdila: „J-U-L,“ on se jmenoval Julius. „No a Harvan,“ říkám. Tříkrát čtyřikrát. Ani jedno

čtyřikrát... Ani jedno písmenko neuměl. Zbytečně jsem mu ruku držela. „Mri čhaj, muk man, me oda na džanav. Me oda na pisinava.“ „Ale napíšeš, když se naučíš, tak napíšeš!“ Tak keravas leske čarki, šikmý, rovný. Aby věděl tu tužku, sar te chudel andro vast. Udělal mi jedno písmenko, „J“. A nic víc. Kerďa le vaste-ha: „Na džanav, mri čhaj. Muk kavka, na pisinav. Kana man terňipnastar ňiko na siklārďa, tak aňi pro phuripen.“ Říkám: „The pro phuripen pes siklārel manuš, te na džanel. A te podpisinel, aspoň tiro menos, te vareso kampses te pisinel.“ „A me kerav križiki a je to!“ Já jsem se musela vždycky smát. A i daj tiš. Na džanlas te pisinel. Ta ole Romen-dar, oja doba, so somas, ňiko na džanlas te ginel, aňi te pisinel.

Ale mire čhave imar džanen sa. Ty zase mají školy za sebou. Všecky jsou na vejšku. Ale v Čechách. V Čechách se narodily a v Čechách chodily do školy. Furt. Já jsem nechodila jako moje děti. Byla jiná doba. Víš, co to je, jenom slabikář, písanku a tužku? Ta miri čhaj bi kavka džalas andi iškola? No pre ladž. Nešla by ani do školy. Moje děti byly vybavený líp jak gádzovský, aby na ně ty gádzovský neměly!

písmenko neuměl. Zbytečně jsem mu tu ruku držela. „Holčičko, nech mě, já to neumím. Nenapíšu to.“ „Ale napíšeš, když se to naučíš, tak to napíšeš!“ Tak jsem mu kreslila čary, šikmý, rovný. Aby věděl, jak tu tužku vzít do ruky. Udělal mi jedno písmenko, „J“. A nic víc. Mávnul rukou: „Neumím to, holka moje. Nech to být, já psát nebudu. Když mě to nikdo nenaučil zamlada, tak co už na stará kolena.“ Říkám mu: „Vždyť i starý člověk se může učit, když něco neumí.“ „Ále, udělám křížky a je to!“ Já jsem se musela vždycky smát. A máma to samé. Taky neuměla psát. V té době to mezi Romy neuměl nikdo, ani číst, ani psát.

Ale moje děti už zvládnou všechno. Ty zase mají školy za sebou. Všecky jsou na vejšku. Ale v Čechách. V Čechách se narodily a v Čechách chodily do školy. Já jsem do školy nechodila jako moje děti. Byla jiná doba. Víš, co to je, jenom slabikář, písanku a tužku? Myslíš, že by moje dcera šla jenom s tímhle do školy? To by bylo pro ostudu, nešla by ani do školy. Moje děti byly vybavený líp jak gádzovský, aby na ně ty gádzovský neměly!

Dagmar Lendelová (nar. 1963), dcera paní Márie Lendelové, má tři sestry a dva bratry. Pracuje jako terénní sociální pracovníce v Lovosicích a při zaměstnání rovněž studuje romistiku. Mimo jiné proto, že se u nich doma nemluvílo romsky. Dědeček z otcovy strany zažil válku a po této zkušenosti považoval romštinu za cejch, kvůli kterému by mohl někdo další jeho rodinu zaškatulkovat jako „ty jiné“ a opět s nimi zacházet, jak by se mu zlíbilo. Právě na své prarodiče v souvislosti se svým dětstvím paní Lendelová nejvíce vzpomíná. S paní Lendelovou vedla rozhovor pro tento blok vzpomínek Kateřina Kořínková.

Můj otec se narodil během války, ale svého otce nikdy nepoznal. Tátův strýc z matčiny strany neměl s manželkou děti, ale po válce se ujali pěti osiřelých dětí z rodiny. A protože babička – ne že by se tolik nestarala, ale neměla na to tolik peněz jako její bratr se svou ženou – tak vlastně tenhle strýc vychovával mého otce. Ale my už jsme mu říkali dědo. Pro nás to už byli děda s babičkou.

Dětství jsem strávila do pěti let u rodičů a pak jsem bydlela na střídačku s rodiči, ale hodně i s těmi prarodiči z tátovy strany. S prarodiči jsem byla proto, že u nás v rodině je to takhle zvykem, že prvorozená jde k prarodičům, aby jim byla oporou a motivací do života. S rodiči jsme se vídali, jezdila jsem k rodičům na prázdniny. Přesně obrácený princip – děti jezdívají na prázdniny k prarodičům, já jezdila k rodičům. Nicméně viděli jsme se i během nějakých svátků. Nebyla jsem od rodičů a sourozenců úplně odloučená, to ne.

Babička s dědou se stěhovali za prací. Děda pracoval s koňma, takže vždycky si ho volaly ty statky, jak bylo dřív JZD a tak. Babička pracovala na poli, v zemědělství. Divím se vůbec, že jsem vychodila základní školu, protože jak jsme migrovali, tak jsem byla po různých školách. Do první třídy jsem nastoupila třeba v Brníkově u Libochovic, druhou třídu jsem měla v Buši na Slapech.

Jako úplně prvotní vzpomínka z dětství se mi vybaví ranní vstávání, kdy jsme sdíleli jeden pokoj. Kuchyň byla i ložnici. Ranní vstávání bylo příjemný tím, že jsem cítila, jak se vaří melta, a to bylo to krásný probuzení. Babička už vstávala brzo ráno s dědou, aby nakrmili dobytek a všechno okolo připravili, než já půjdu do školy. Takže jsem vstávala jako princezna do teplého voňavého pokoje. Každý ráno jsem snídala bílou kávu.

Já jsem byla rozmazlený dítě. Bylo mi jedenáct a chtěla jsem boty na korkovým podpatku, v Sedlčanech, stály tři sta třicet korun, a děda mi na ně dal, i z toho malého důchodu, co bral. Co jsem chtěla, to jsem si koupila. Ale pak, když už jsem byla starší, tak jsem i hospodařila s jejich penězi. To bylo tak od mých třinácti let.

Děda sice, i když byl negramotný, tak spočítal peníze úplně perfektně do koruny, nikdo ho v tomhle neošidil. Ale pak to hospodaření nechal na mně a říkal: „Já ti věřím.“ A možná, že to chybí v dnešní době, dát tu zodpovědnost a vyzkoušet si to jako ještě nezralý dítě. Najednou z té rozmazlený holky jsem byla zodpovědnější a říkala jsem si: „Tohle je potřeba, ne tohleto.“ Děda v tu dobu kouřil ligerosky a ještě si kupoval tabák, takže aby i on tohle denně měl...

Ani v domácnosti se po mně dlouho nevyžadovalo nic, v podstatě jenom

chodit do té školy a pak už jsem se věnovala, čemu jsem chtěla. Ale zase, že jsem viděla, že už jsou ty prarodiče staří, tak jsem si pak už automaticky vzala tašku a šla jsem do té vesnice, která byla dva kilometry, třeba něco koupit. Nebo nakrmit dobytek. Děda měl v tu dobu prase a kozu.

Myslím, že už teď můžu poděkovat tam nahoru. Prarodiče mě vedli k tomu nad nikým se v životě nepovyšovat, ale ani se před nikým neponižovat. To mám takhle zakořeněný a myslím, že je to velký plus do života.

Paní Jaroslava Kotlářová, rozená Hamburgová (1959) žije u Spišské Nové Vsi v místní části Hájek. Je aktivní v místním sdružení Jekhetane-Spolu, a ačkoli je v důchodu, věnuje svůj čas místním romským dětem. Narodila se ve Spišském Hrhově (poblíž Levoči), ve vesnici, která je díky práci místního dlouholetého starosty pana Ledeckého dávána za příklad dobré praxe soužití Romů a Neromů na východě Slovenska. Je nejstarší z devíti dětí, a i proto nedokončila studium – musela na naléhání své matky přerušit školu a věnovat se mladším sourozencům. Jak ale říká, vlastně si díky svému aktuálnímu angažmá ve sdružení Jekhetane dokončuje vzdělání dnes. Z hodinového rozhovoru, který s ní pro tento text vedl Pavel Kubaník, vybíráme její vzpomínky na prarodiče a vzpomínku na první školní den, kterou si s vrstevnicemi dodnes připomínají.

Pametinav la baba le papus pal mre da-
deskri sera. O papus has dušička ma-
nuš, kavka sar mro dad. Ale e baba has
bibachtaľi. Le papus avri ľikerde
o gadže, bo rakhle les, delas mange
duma o papus. Sar najduchos has. Avka
o tipos has les sar gadžikano. A hinke
e baba has Žehratar. Oda has aver rat.
Kerenas buči ko Harhovos paš o grofos.
Ode kerlas he baba služka, o papus has
paš o graja kočišis. Ačhile peha a has len
dvacetri čhave. Mro dad has dvacetri
čhavendar. E daj has pandže čhavendar.

Le papus pal la dakri sera na pa-
metinav, aľi la baba hi, joj pes vičin-
las Anna Berkyova, has Detvatar,
Zvolenska Slatina, ode bešenas ande
ajso kaštuno kheroro. Len na has aňi
ľektrika, paš o momeľa. Joj has kajsi,

Pamatuju si na prarodiče z táto-
vy strany. Děda byl zlatý člověk,
stejně jako táta. Ale babička byla
trochu mrcha. Dědu vychovávali
gádžové, říkal mi, že ho našli, že
byl takový nalezenec. Měl v sobě
i takový gádžovský typ. Babička
byla ze Žehry. To byla jiná krev.
Pracovali oba u hraběte v Hrhově.
Babička jako služka, děda tam dě-
lal kočího. Vzali se a měli 23 dětí.
Táta byl z 23 sourozenců. Mamin-
ka byla z pěti dětí.

Na dědu z máminy strany si
nevzpomínám, ale na babičku ano,
jmenovala se Anna Berkyová a byla
od Detvy, ze Zvolenské Slatiny.
Bydlela tam v takovém dřevěném
domku. Neměli ani elektriku, byli

hoj tosara sar uštelas, pes modlinlas, te sovel sar džalas, pes modlinlas a amen so, kajse čhavore samas, ta na džanahas amen te modlinel. Ta ča kavka o vasta paš late, čhivlas amenge po čekat kerestos a joj pes vaš amenge modlinlas imar. E daj amen ľidžalas ke late pre calo čhon.

Sar amen bešahas ko Harhovos, na has kavka kada gav viladimen sar akana paš o starostas. Has but kaštune khera, jekh pumpa has amen, oda phirahas paňeske. Amaro dad avri ľikerdža dzevec čhaven andre jekh miestnošť, andre jekh kaštuno kher. Ode avri barilam. Kajse trastune hadži has amen, gonendar has side ajse sar štruzľaka, phus has andre a kavka amen sovahas o čhavore.

Mro dad geľa ke pridruženro viroba te kerel. Ta ode pes bare love zarobinelas. O dad kidelas peske o love a jov na phirlas andro bankos, andro phus thovlas. Amen pro love sovahas, alľ amen na džanahas. No až paľis imar ilas avri o love he geľas te cinavel o materialos. Sar dikhle o Roma, hoj chanel o zakladi, hoj budinel, asanas lestar, hoj na kerla. No alľ kerdžas dvojposchodovo kher. No imar sar dikhle amare Roma Harhovoskre, postupňe imar akanak terdžon o khera romane.

Peršo vzpomienka hin man, oda nastupinahas andre pervo trieda. Na has amen kajse veci sar akanak amare čhaven, o grati, okoda. Amen samas rado, te amenge mri daj vareso cinlas, samas barikane. Ľevočate has ajsi skľepa, so bikenenas o topanki ode po koruna. No tak cindžas mange mri daj topanki odarig. Parne, pametinav

jen o svičkách. Babička se modlila, jen co ráno vstala a vždycy kďyž šla večer spát, pořád. No a my děti co? Byli jsme ještě prťata, neuměli jsme se modlit. Tak jsme k ní jen jakoby natáhli ruce, ona nám na čelo uděľala křížek a modlila se i za nás. Mára nás k téhle babičky vozíľala na celý měsíc.

Kďyž jsme tehdy bydleli v Hrhově, tak ta vesnice nebyla tak vyladěňá, jako je dnes za pana starosty. Bylo tam hodně dřevěňých domů, měli jsme jednu pumpu, kam jsme chodili pro vodu. Táťa vychoval devět dětí v jedině místnosti, v jednom dřevěňém domku. Tam jsme vyrostli. Měli jsme takové železně postele, na nich ušitě z pytlů slamňíky nacpané senem a na tom jsme jako děti spali.

Táťa začal pracovat v přidruženě výrobě. Byly tam dobré peníze. Kďyž bral výplatu, tak s ní nešel do banky, ale ukláľal ji do těch slamňíků. Spali jsme na penězích a ani jsme o tom nevěďeli. A potom ty peníze vybral a šel nakoupit materiál. Kďyž ho Romové viděli, že kope základy a staví, smáli se mu, že to stejňe nedoděľá. Ale postavil nakonec dvoupatrový dům. No, a kďyž to viděli ostatní Romové v Hrhově, postavili si domy taky.

Moje první vzpomínka z dětství je na dobu, kdy jsme měli nastoupit do první třídy. Neměli jsme takovou vřbavu jako děti dnes, oblečení a tak. Byli jsme rádi, kďyž nám máma něco koupila, na to jsme byli pyšňí. V Levoči býval takový obchod, kde prodávali boty za korunu. Tak mi máma

man, parne, po šňura. No akanak sako pes ašarlas: „Man hin neve topanki andre škola.“ Sako phenlas: „He man chin, he man chin.“ No imar sar ge- lam andre škola prveho septembra, he avi lam avri andal o khera o čhajora, sakones has kajse iste topanki. Kajse iste. Oda peršo urahas kajse roklici skladanki, bluzkici, copki, podko- lenki. He kola parne topanki. Sar ge lam andre škola, kajse petnas čhajora, akanak sako amenge dikhel pro pin- dre a savoren hin stejne topanki. Oda has lacne, koruna. A sar amen rakhas, imar phure sam, he phenas amenge: „Pametines, save topanki has amen?“ – oda imar kavka asas a amare čhave ča pre amende viki, hoj soske asas. A mek samas rado lenge. Hoj hin amen.

koupila v tom obchodě boty. Bílé, dodnes si je pamatuju, zavazovací. A to se každý chlubil: „Já mám nové boty do školy.“ A další na to: „Já taky, já taky.“ Když jsme pak my holky šly prvního září do školy a když jsme všechny vylezly před barák, tak jsme každá měla úplně stejné boty. Úplně ty samé. Na sobě skládané sukýnky, blůzky, podkolenky, copánky. A ty bílé boty. Tak jsme se vypravily do školy, patnáct holek, a každý nám hledí na nohy, že máme úplně ty stejné botičky. Byly levné, za kačku. Když se teď ke stáru potkáme, ob- čas to někdo vytáhne: „Pamatuješ si na ty boty, co jsme měly?“ A už se je- nom řehtáme a děti vůbec nechápou proč. A to jsme ještě měly radost, že ty boty vůbec máme.

V našem výběru z biografického vyprávění pana Jiřího Chramce (nar. 1964) vystupují do popředí opět jeho vzpomínky na prarodiče, u kterých v dětství bydlel a kteří ho vychovávali. Jako nejsilnější dojem z jeho vzpomínek na dětství strávené na pražském Smíchově vystupuje motiv pospolitosti, propojenosti místní komunity a úcta, kterou se mladší učili projevovat starším. Nahrávku pořídila v roce 2017 Markéta Hajská.

Naši když se rozvedli, tak mě vychovávala babička s dědou. Takový ty základy v tom životě mi dala babička s dědou. Děda byl gramotnej, četl, psal, akorát že používal víc azbuku, protože byli oba od hranic, od Medzilaborců.

Co si pamatuju, tak vždycky se mi smáli ve škole, protože oni podle pravo- slavnýho kalendáře měli posunutý Vánoce, ty měli vždycky šestýho ledna, to se vědělo, ale Velikonoce, tam se to měnilo. A vono bylo třeba po křesťanských Veli- konocích tejden a já jsem přinesl do školy omluvenku, že nemůžu přijít do školy, že máme Velikonoce, tak se smáli, ale pak to teda pochopili, že babička s dědou měli tuhleto víru.

Dřív byly na Smíchově takový půvabný doby starý. Shodou okolností ba- bička s dědou měli úžasnej starej barák, kde bydleli v přízemí, a byla tam velikánská zahrada a takový ty starý kůlny. Hrozně rád vzpomínám, když ty

lidi v letech babičky s dědou se sešli třeba v létě večer, bylo hezky a jeden měl stoličku a druhý si vzal nějaký štokrle a sedli si a třeba jeden přines placku nějaký vodky, druhý trošku nějakýho rumu, ale ne že by se nějak upíjeli, ale prostě seděli a vykládali, jak to bylo dřív na Slovensku. No a my děti jsme seděly po zemi a hrozně jsme poslouchaly, protože dědeček uměl dobře vyprávět. Mně vykládal vždycky věci z války. U Cikánů je tradice, že se boje mrtvol (míněno i ve smyslu duchů zemřelých, pozn. red.). A tak děda vždycky říkal: „Jirko, ty se bojíš mrtvol? Já když jsem byl ve válce, já jsem byl rád, když tam někoho zastřelili, protože já jsem se za něj vždycky moh schovat. A vždycky jsem vzal pušku, zacílil jsem a střílel jsem.“

Oni byli ty starý lidi takový slušný. Dědeček třeba, on pořád chodil po doktorech, tak ten měl dva obleky ve skříni, nažehlený, s kravatou, s košilí, měl dvě hole, jednu měl k doktorovi, jednu měl na doma, brejle k doktorovi, brejle na doma, to bylo úžasný.

Pro nás na tý Plzeňský byl každý bratranec a sestřenice, i když to tak vlastně nebylo, ale drželo se to. Pro nás byl každý strejda nebo teta. Nás tam bylo pár rodin. A když jsme někoho nepozdravili, to byl velkej malér. My jsme jako děti museli vždycky pozdravit staršího člověka. Mělo to něco do sebe, byla to úcta k těm starším lidem a byla to slušnost.

Můj den, když jsem byl dítě, vypadal takhle. Chodil jsem do Duškovy na základku, přišel jsem ze školy, napsal jsem si úkoly, babička mi dala oběd. U tý babičky, tam byla taková ta atmosféra, že prostě klid, pendlovky, babička u kamen, děda na posteli... Najed jsem se, v létě balón, v zimě hokejku, večer jsem přišel domů třeba v zimě, babička mi usušila boty v troubě, protože jsem měl jenom jedny... Ale jako dítě si pamatuju, že jsem nestrádal. Babička s dědou v kuchyni, já v pokoji, jedna plus jedna. A starý tálový kamna, na těch se vařilo, pak už plyn, ale nějaký koupelny, to ne.

Když jsme se chodili koupat, tak to byl takový rituál, že každou sobotu jsme jezdili do lázní. Tady na Smíchově byly lázně u kostela, takže tam se scházely celý rodiny, pilo se tam kafe, kecalo se tam. Zaplatili jsme si dvě padesát za to jedno koupání, k tomu jsme dostali malý mejdlo, šampon jsme si dokoupili a takhle se dodržovala hygiena, protože ty koupelny nebyly. Nejdřív se vykouply děti, pak se vykoupli rodiče, chlapi se většinou ale koupali v práci. Mně to připadá jako v těch starejch filmech, když se ty lidi scházeli u holiče, tak takhle se scházeli ty lidi v lázních a udržovali ty styky.

K nám tehdy chodili mí spolužáci na oběd. Bílí. Já jsem třeba přišel ke spolužákovi, dostal jsem vodu se šťávou, a oni když k nám přišli, dostali oběd nebo večeři. On se každý bál, že Cikáni kradou a todlecto, ale co si pamatuju já, tak to byl největší hřích, když by někdo řek, že jeho dítě někde u někoho něco ukradlo. To neexistovalo. A když byly tydlecty hostiny, jak se lidi scházeli, my jsme třeba přišli v doprovodu s rodičema nebo s prarodičema a celou dobu jsme stáli u nich.

Pošeptali jsme do ucha rodičům nebo prarodičům, že bysme chtěli napít nebo něco, tak s jejich svolením jo. Ale sami jako vod sebe ne. Tam prostě byla úcta k těm starším lidem i k lidem, ke kterým jsme přišli.

Aneta Šarišská (nar. 1977 v Lubici), vyrůstala v 80. letech v Praze se svými pěti sestrami, rodiči, prarodiči a dalšími členy široké rodiny. Z jejího vyprávění vybíráme vzpomínky na dětství a první školní léta v Praze, a také na šok, který zažila poté, kdy se ve svých patnácti letech musela s celou rodinou vrátit do rodné osady svých rodičů na východním Slovensku, kde rodina setrvala další dekádu. Rozhovor vedl v roce 2015 Pavel Kubaník.

Me man narodzindžom khere pre Slovensko. Paľis sar somas cikňori, tak mri daj mro dad avle adaj pro Čechi te bešel, takže bariľom kadaj. Sam šov pheňa.

Peršo bešahas ko Chuchle, kodoj ehas amen sar roďino kher, zahrada amen ehas. Cikno kher, na has odoj aňi paňi andre, zachodos, nič, sa has amenge avri pre chodba. Bešelas pes odoj fajnes, ale but čhave samas. Na has aňi kaj te sovel. E daj, o dad, šov čhave. Mek varekana ehas e baba paš amende le papuha. Varekana avnas o bibija. O bačis paš amende bešelas pre jekh chodba.

Malá Chuchle has sar gavoro. Samas rado, hoj avel kolotočis odoj, varekana džahas pro Bari Chuchle te dikhel pro graja. Ehas amen gadži odoj paš amende, susedka, ta me furt ke late phiravas. Joj has sochařka. La has zahrada, korkori ehas andro kher, tak furt phiravas ke late te pomožinel lake. Kidahas o luski, jahodi, gruľi, sa. Varekana pozvinlas man, hoj te džav ke late te chal. Paľis kerlas socha mandar. Kada mange pametinav.

Ojarig phirahas andre škola ko Radotinos. Paľis sar avľam imar

Narodila jsem se doma na Slovensku. Když jsem byla ještě úplně malinká, rodiče se přestěhovali do Čech, takže jsem už vyrůstala tady. Mám pět sester.

Nejdříve jsme bydleli v Chuchli, měli jsme tam takový rodinný domek se zahradou. Byl to malý dům, záchod a tekoucí voda byly sice jen venku na chodbě, ale žilo se tam dobře. Bylo nás ale hodně dětí, nebylo tam pomalu kde spát. Máma, táta, šest dětí. Někdy přijela babička s dědou. Jindy ještě tety. Strejda s náma bydlel na stejné chodbě...

Malá Chuchle byla jako vesnice. Byli jsme šťastný, když přijel kolotoč, někdy jsme se vypravili do Velké Chuchle dívat se na koně. Sousedka odvedle byla gádžovka, byla jsem furt u ní. Byla to sochařka. Bydlela tam sama, měla zahradu a já jí chodila pomáhat. Sbíraly jsme lusky, jahody, brambory, všechno možné. Někdy mě pozvala na oběd. Taký podle mě udělala sochu, na to si pamatuju.

Z Chuchle se chodilo do školy do Radotína. Když jsme se

kadaj pre Bertramka te bešel, tak amen diñas mri daj pro Zlichovos, odoj phirdžam vaj berš, palis ojarig amen diñas kade pre Radnice, bo kaja pašeder has amenge. Zapełam kodoj maškar o čhave raz dva. Kamaratki has amen, imar amenge kerdžam parta.

Amen ehas prisno učitelka. Třeba delas amen ukolos he amen bisterahas oda te kerel, imar amen ehas vaš oda trestos. Na džanahas basnička, imar thovelas amen te klečinel. Nakonec ale somas lakri najoblubimen. So ze začatku pre mande fejs džalas oja učitelka, palis nakonec peske man oblubindžas.

Palis ehas amen kajsí učitelka, so sar ehas hodina vaření, tak místo hodina vaření joj amenge pekelaš, kerlas torta abo zakuski abo bublašina, kavi amenge kerlas, phandelas amen andre, mukelaš paš amende jekh balikos cigaretli: „Holky, já musím jít. Za hodinku jsem zpátky.“ Mukelaš amen. Joy has igen lachi.

Mro dad te avlas khere, ta mindžar mušinahas te sikhavel leske e žakovsko, te has amenge vareso vipisimen, imar andre dar džahas tel o hadži. Jov amen sice na marlas, ale amen lestar darahas. O dad ehas kajso, že na rado dikhelas, kana anahas třeba štirka, trojka. Kame-las, hoj te avel amendar vareso. Mri daj amen našti sikhadžas, bo joj na džanel te ginel te pisinel. Le dades has zas o šero ňebezpečno. Jov džanelas he spisovňes duma te del, sa rozuminlas.

E daj amenca ňigda na kerlas uko-li abo kajso. Lake džalas pal kada, hoj te džanas te pratinel, hoj te dokazinas amen te postarinel ole dživipnastar. Ale amen e daj vichovina laches. Te avlas

přestěhovali na Bertramku, dala nás máma do školy na Zlíchov, chodily jsme tam zhruba rok, pak nás máma přehlásila tady na Radnici, protože jsme to měly blíž. Mezi děcka jsme zapadly raz dva. Měly jsme kamarádky, měly jsme partu.

Naše učitelka byla přísná. Když nám třeba dala úkol a my ho zapomněli vypracovat, už jsme za to schytali trest. Neuměli jsme básničku a už jsme museli klečct. Nakonec jsem ale byla její nejoblíbenější žákyní – nejdříve na mě byla vysazená, ale pak si mě oblíbila.

Ještě jednu učitelku jsme měli, ta zase když byla hodina vaření, tak nám místo toho sama napekla dort, zákusky, bublaninu, uvařila nám kafičko, zavřela nás ve třídě s krabičkou cigaret a: „Holky, já musím jít. Za hodinku jsem zpátky.“ Nechala nás tak. Byla hrozně hodná.

Táta když přišel domů, hned jsme mu musely ukázat žákajdu, když tam byl nějaký vzkaz rodičům, už jsme ze strachu lezly pod postel. Nebil nás, ale bály jsme se ho. Táta neměl rád, když jsme domů nosily čtyřky nebo trojky. Chtěl, aby z nás něco bylo. Máma nám s učením pomáhat nemohla, sama neumí číst a psát. Ale táta, ten na to zase hlavu měl. Uměl i spisovně mluvit, všemu rozuměl.

Máma s námi nikdy nedělala úkoly nebo něco takovýho. Ona si zase hlídala, abysme uměly uklidit, abysme se uměly postarat o domácnost. Ale vychovala nás dobře. Když

ke amende vareko, amen našminahas te džal paš o skamind. Perširaz ehas kavka, že sako kurko prostě avnas navšteví a na avlas jekh dženo, ale he šov ehta džene avnas le rodzinenca. No a joj amen čaľarlas anglal, phenlas amenge: „Akana chan, sar avna o džene, na kamav tumen paš o skamind.“

Me man narodzindžom u čhoneha duje čhonenca avlas mri daj kadaj pro Čechi. Ale me denašavas la babaha furt khere, pre Slovensko, sar imar somas bareder. Miri baba has bezvadno. So kamelas manušeske te phenel, phenlas. Joj has zabavno manuš, ajsi čestno has, zoraľi fejs. Me prakticki sar te barilo-mas paš late avri. Bo kaj has joj, odoj somas he me. Te adaj ke Praha kerelas buči, tak bešelas ke amende. He o pampus bešelas adaj.

Pametinav jevende sar phirahas ke baba, sar džahas avri, ta oda mušindahas barvalo fejs te avel te avlahas sanki varekaste. Ta lahas o tepši abo grati makarsave, e baba amenge pačarlas andre o pindre andro patave, thovlas amenge lengere bare čižmi pro pindre: „No, džan.“ Ajse bare svedri pre amende thovlas... Amen avahas pale fadžomen, o lima avri andal o nakh, izdrahas, joj amen raz dva lelas, čhivlas amen kode pro bov te bešel.

Sar pes ačiľas imar e revoluce, tak but daja pes ile le čhavenca, gele het pal o Čechi, rozčhide pes pal o štati. No a he mri daj daralas, bo pherdo skiňi adaj has. Sar has mange asi petnas roki, tak mri daj ade bikendžas o kher, geľam pale khere pre Slovensko te bešel.

Kada dživipen, so hin khere pre Slovensko, amen na džanahas. Amen

k nám někdo přišel, nesměly jsme jít ke stolu. Kdysi to bývalo tak, že každou neděli chodily návštěvy, a to nepřišel jeden člověk, ale šest sedm lidí i s rodinama. To nám dávala máma najíst předem, říkala: „Najezte se teď, až přijde návštěva, nechci vás u stolu vidět.“

Moji rodiče odjeli ze Slovenska do Čech tak měsíc nebo dva po tom, co jsem se narodila. Ale když jsem byla větší, pořád jsem domů na Slovensko utíkala s babičkou. Babička byla bezvadná. Co měla na srdci, to člověku taky řekla. Byla vtipná, čestná, silná ženská. Prakticky jsem vyrostla u ní, protože kam se hnula ona, tam jsem byla i já. Když pracovala v Praze, bydlela u nás. Děda taky.

Pamatuju si na zimní návštěvy u babičky, jak jsme chodívali ven – tenkrát tam měli sánky jenom ti fakt bohatí. Tak jsme vzali pekáče a všelijaké nádobí, babička nám zabalila nohy do hadrů, dala nám velké holínky, co nosili dospělí, navlíkla nás do takových velkých svetrů: „No, běžte.“ Domů jsme se vraceli promrzlí, sople u nosu, třáslí jsme se, tak nás chňapla a šup s náma na pec.

Po revoluci se stávalo, že hodně ženských s dětma se sebralo a odjelo z Čech do různých zemí. I moje máma se bála, protože tady to byl samý skin. Když mi bylo kolem patnácti, máma tady prodala byt a odjeli jsme zpátky na Slovensko.

Neznali jsme ten život, jakým se žije na Slovensku. Tady jsme to měli

has adaj loko dživipen. Ze začátku samas rade, že džas khere, but Roma, džanes sar, veselo, bo amen samas terne čhaja, tak maškar o čhaja, na? Ale paľis imar, sar samas odoj jekh čhon duj čhon, imar vadinas amenge a kamahas pale. Adaj hin tut kajso sar jepaš dživipen lokeder sar khere. Bo adej kames tut te thovel, džas tut te thovel. Na mušines paňeske te phirel, na mušines te tačarel o paňi. Amen kadaj bešahas maškar o gadže a maloko ke amende phirlas. Avnas, ale na avka často. A varekana potrebinas he tiro klid. No a khere tut na has kada.

Odoj chudľom paľis mek te phirel andre škola jepaš berš. Oda has dževjatka, mušindžom te dophirel. Odoj pes na sikhavnas le čhavenca sar adej pro Čechi. Džas andre škola, bešes tele, kides tuke avri o kniški, učines tut. Kodoj na. Kodoj avlas e učitelka, ča pozdravinlas a: „Děti, dělejte si, co chcete.“ O čhave ačhenas, chanas, maj hodzina te ehas andre škola, phundravnas o blaki, phirnas khere. Peršo džives man bičhadžas khere e učitelka korkori, bo ačhilom korkori andre trjeda. Tak phenav: „Soske phirava paľis andre škola?“ Tak paľis na phiravas.

Paľis geľom andro vešora te kerel buči, has mange petnas roki. Paľis man visardžom ojarig pal o jedenas roki pale pro Čechi. Bo odoj na has ajso dživipen, sar bi kamláhas. Kamavas perdal mire čhave vareso feder.

jednoduché. Ze začátku jsme byly rády, že jedeme domů, spousta Romů, víc jak, byla sranda, byly jsme mladé holky, tak jsme plkaly s dalšíma holkama. Ale když už jsme tam byly měsíc dva, už nám to vadilo a chtěly jsme zpátky. Tady máš tak o polovinu snazší život než doma na Slovensku. Když se chceš umýt, umeješ se. Nemusíš chodit pro vodu, nemusíš si ji ohřívát. Když jsme bydleli tady, bydleli jsme mezi gádži a moc lidí k nám nechodilo. Chodili teda, ale ne tak často. Někdy potřebuješ mít svůj klid. Doma na Slovensku jsi ten klid neměl.

Začala jsem tam znovu chodit do školy, na půl roku. Musela jsem dochodit devítku. Ale vyučování tam nebylo takové jako v Čechách, že jdeš do školy, sedneš si, vyndáš si učebnice, učíš se. Tam to takhle nebylo. Tam přišla učitelka, jenom pozdravila a: „Děti, dělejte si, co chcete.“ Děti vstávaly z lavic, jedly, jestli byly ve škole tak hodinu? Pak otevřely okna a šly domů. První den mě poslala domů přímo ta učitelka, protože jsem ve třídě zůstala sama. Tak říkám: „Proč mám chodit do školy?“ Tak jsem chodit přestala.

A tak jsem nastoupila na práci do lesů, bylo mi patnáct. Po jedenácti letech na Slovensku jsem se pak vrátila zpátky do Čech. Podmínky pro život nebyly na Slovensku dobré. Chtěla jsem pro svoje děti něco lepšího.

Eva Poláková (nar. 1976 v Lubici), sestra Anety Šarišské, je nejstarší z šesti sourozenců. Z jejího vyprávění vybíráme především její vzpomínky na to, jak se musela podílet na péči o mladší sourozence a chodu domácnosti. Rozhovor vedl v roce 2015 Pavel Kubaník.

Amen has o dětství šukar. Me somas nekphureder, ale amen has šukar dětství. Akorat že mro dad has phandlo a mri daj kerlas buči. Tak imar o pheňa has pre mande. Me paš lende somas. No tak mange has šest roki a imar třeba džanavas vareso te tavel.

Amen mri daj slušnes vychovindžas. Amen aňi jekh pheň sprostě na samas, andro školi phirahas. Cigaretli na pijahas, nič kajso. Oda has až andre dospelosta, sar amen kada sikhadžam. E daj furt kerlas buči. Vaš oda he mra da asi dikhavas radeder, hoj pes amendar starinlas. Šunahas mra da, so phenlas. Mri daj has přísno.

Amen avri te džahas maškar o čajora, maškar o čavore, tak mušinahas amenca le pheňen te lel. Le ciknoren. Ando parkos džahas lenca, avri džahas lenca. Imar has mange čtrnáct třináct roků, parta samas, všude manca phirnas. A sar na lavas, sar denašavas mra dake, avas khere, chudavas. Že geľom bi lengro avri. Bez lende ňikaj našti džahas. Kade phirahas andro parkos. Jekhvar pre patradži la kočaha mukľam amara pheňa andro paňi. Dži adadžives mri daj na džanel. Murdardžahas amen. Pirane amen has, tiš le kočenca phirahas. So kerdžamas, mušinahas len amenca te lel.

A třeba sedm hoďin, imar khere, sar na samas khere, chudahas vaš kada.

Dětství jsme měly hezký. Byla jsem sice nejstarší, ale dětství jsme měly hezký. Akorát že táta seděl a máma byla hodně v práci. Takže starost o sestry byla na mně. Běhala jsem kolem nich já. Bylo mi šest let a už jsem třeba uměla i něco uvařit.

Máma nás vychovala slušně. Ani jedna sestra nemluvila sprostě, chodily jsme do školy, nekouřily jsme cigarety, nic takového. To jsme se všechno naučily až jako dospělé. Máma byla pořád v práci. Možná jsem kvůli tomu měla mámu i raději, protože se o nás starala. Poslouchaly jsme ji. Máma byla přísná.

Když jsme chtěly jít ven za klukama a za holkama, musely jsme s sebou brát svoje mladší sestry. Do parku s nimi, kamkoli ven – jenom s nimi. Bylo mi třináct čtrnáct, měly jsme partu, a sestry pořád se mnou. A když jsem je nevzala a utekla jsem mámě bez nich, tak jsem to po návratu schytala, že jsem si dovolila odejít bez nich. Bez nich jsem se nemohla hnout. Chodili jsme tady do parku. Jednou na Velikonoce jsme ségru v kočárku pustili do vody. Máma o tom dodnes neví, ta by nám dala. Už jsme chodily s klukama a musely jsme se tahat s kočárama. Jinak to nešlo, musely jsme brát sestry s sebou.

A třeba sedm odpoledne a alou domů, když jsme to nestihly, už

Mri daj kerlas buči, avlas andal e buči,
džalas peske varekana andre karčma,
andre romaňi – kade has U Zvonu ro-
maňi karčma, odi sa o Roma phirnas,
no a me somas nekphureder, me mu-
šinavas te hlidinél le pheňen. Abo va-
rekana perše has rajbački. Rajbinahas,
me la Anitaha. Palis cindas pračka,
no avka andre pračka imar rajbina-
has. Mušinahas te kerel, te pomožinel
la dake.

jsme ji měly. Máma chodila do prá-
ce a když se vrátila, zašla si občas
do hospody – tady U Zvonu byla
romská hospoda, kde se scházeli
všichni Romové. A protože jsem
byla nejstarší, musela jsem hlídat
ségry. Nebo jak byly dřív valchy,
tak jsme s Anetou praly na valše.
Pak máma už koupila pračku, tak
jsme praly v ní. Musely jsme mámě
pomáhat.